

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI CLUJ NAPOCA
FACULTATEA DE PSIHOLOGIE ȘI ȘTIINȚE ALE EDUCAȚIEI

Domeniul de doctorat: ȘTIINȚE ALE EDUCAȚIEI

Școala doctorală: EDUCAȚIE, REFLECȚIE, DEZVOLTARE

TEZĂ DE DOCTORAT

**CONTRIBUȚIA ACTIVITĂȚILOR DE PRACTICĂ PEDAGOGICĂ LA
DEZVOLTAREA COMPETENȚEI DE COMUNICARE.
APLICAȚII LA STUDENȚII VIITORI PROFESORI PENTRU ÎNVĂȚĂMÂNTUL
PRIMAR ȘI PREȘCOLAR**

REZUMAT

Conducător de doctorat: prof. univ. dr. VASILE CHIȘ

Doctorand: CRISTINA VIOLETA MUȘINĂ (CATALANO)

Cluj Napoca

2017

CUPRINS

Introducere/12

Partea I. FUNDAMENTĂRI TEORETICE

Capitolul I. Abordări paradigmatică ale comunicării interumane, educaționale și didactice

I.1. Scurt istoric al comunicării interumane

I.2. Definiții și atribute ale comunicării

I.3. Niveluri și forme ale comunicării

I.3.1. Comunicarea verticală și orizontală

I.3.2. Comunicarea verbală, nonverbală și paraverbală

I.3.3. Comunicarea intrapersonală și comunicarea interpersonală

I.4. Teorii și modele ale comunicării

I.5. Comunicarea în mediul educațional

I.5.1. Comunicarea educațională: concept și caracteristici

I.5.2. Limbaj și discurs educațional

I.6. Discursul didactic și comunicarea didactică

I.6.1. Discursul didactic

I.6.2. Conceptul de comunicare didactică. Componentele comunicării didactice.

Schema comunicării didactice

I.6.3. Blocaje și bariere în comunicarea didactică

I.6.4. Modalități de optimizare a comunicării didactice

Capitolul II. Premisele teoretice ale formării competenței de comunicare

II.1. Definiții și taxonomii ale competenței

II.2. Standarde ale profesiei didactice-definire și importanță în formarea și dezvoltarea profesională a cadrelor didactice. Aplicație pentru învățământul primar

II.3. Categoriile de competențe pentru profesia didactică

II.4. Competența de comunicare - competență specifică competenței didactice

II.4.1. Abilități specifice cadrului didactic cu competență de comunicare

II.4.2. Rolul învățării prin cooperare în dezvoltarea abilităților de comunicare

Capitolul III. Practica pedagogică, modalitate eficientă de dezvoltare a competențelor pentru cariera didactică

III.1. Practica pedagogică, premisă a formării inițiale a viitoarelor cadre didactice

III.1.1. Obiectivele practicii pedagogice desfășurate de studenții specializării

Pedagogia învățământului primar și preșcolar

III.1.2. Competențe generale și specifice urmărite prin intermediul activităților de practică pedagogică a studenților specializării Pedagogia învățământului primar și preșcolar

III.1.3. Aspecte specifice modului de organizare și desfășurare a activităților de practică pedagogică observativă și practică pedagogică aplicativă

III.1.4. Metode și instrumente de evaluare a activităților de practică pedagogică

III.2. Modalități de dezvoltare a competențelor pentru cariera didactică

III.2.1 Delimitări terminologice ale conceptelor de mentoring, coaching și tutoring

III.2.2. Metode și tehnici de coaching utilizate în activitățile de practică pedagogică în vederea dezvoltării competențelor profesionale

III.2.2.1. Comunicarea profesor coordonator - mentor de practică pedagogică - student în cadrul activităților de practică pedagogică

III.2.2.2. Modalități de antrenare a abilităților de comunicare ale studenților în relația cu preșcolarii/elevii

Partea a II-a. DEMERSURI EXPERIMENTALE

Capitolul IV. Etapa pretest

IV.1. Fundamente conceptuale și metodologice

IV.2. Obiectivele etapei pretest

IV.3. Locul de desfășurare

IV.4. Perioada derulării

IV.5. Eșantionul de subiecți

IV.6. Sistemul metodelor și instrumentelor de cercetare utilizate

IV.7. Prezentarea demersului de elaborare a instrumentului de evaluare a abilităților de comunicare ale studenților

IV.8. Administrarea pretestului

IV.9. Analiza și interpretarea rezultatelor obținute în etapa pretest la nivelul grupului de experimental și de control

IV.10. Concluziile etapei pretest

Capitolul V. Etapa experimentului formativ

V.1. Premisa și reperele teoretico-metodologice ale cercetării

V.1.1. Premisa cercetării

V.1.2. Repere teoretico-metodologice ale cercetării

V.2. Delimitarea domeniului cercetării-acțiune. Date generale privitoare la programul de intervenție psihopedagogică

V.3. Sistemul metodelor și instrumentelor de cercetare specifice etapei experimentale

V.4. Ipotezele și variabilele cercetării

V.4.1. Ipoteza generală a cercetării

V.4.2. Ipotezele specifice ale cercetării

V.4.3. Variabila dependentă a cercetării

V.4.4. Variabilele independente ale cercetării

V.5. Scopurile și obiectivele etapei experimentului formativ

V.6. Alcătuirea eșantionului de subiecți

V.7. Alcătuirea eșantionului de conținut

V.8. Implementarea și derularea programului destinat dezvoltării competenței de comunicare a studenților viitori profesori pentru învățământul primar și preșcolar

V.8.1. Descrierea programului

V.8.2. Derularea programului și detalierea activităților

V.9. Concluziile etapei experimentului formativ

Capitolul VI. Analiza și interpretarea datelor cercetării experimentale

VI.1. Analiza și interpretarea rezultatelor obținute în etapa pretest și posttest la nivelul grupului experimental

VI.2. Analiza și interpretarea rezultatelor obținute în etapa pretest și posttest la nivelul grupului de control

VI.3. Analiza și interpretarea rezultatelor obținute în etapa posttest la nivelul grupului experimental și de control

Concluzii

Bibliografie

Anexe

Anexa I.1. Fișa postului învățător/institutor

Anexa I.2. Competențele profesorului pentru învățământ primar și preșcolar

Anexa III.1. Scrisoare mentor

Anexa III.2. Fișă de descriere a unității de învățământ

Anexa III.3. Fișă de observație a activității didactice(nivel preșcolar)

Anexa III.4. Fișă de identificare a relațiilor stabilite la nivelul grupului

Anexa III.5. Fișă de evaluare a activității didactice

Anexa III.6. Chestionar inițial

Anexa IV.1. Grilă de analiză a abilităților de comunicare ale studenților practicanți (varianta inițială)

Anexa IV.2 Grilă de analiză a comportamentului comunicațional al studentului practicant în cadrul activităților/lecțiilor susținute

Anexa IV.3. Grilă de evaluare a abilităților de comunicare ale studenților practicanți/333

Anexa IV.4. Communication Skills Scale (Wiemann, 1977)

Anexa IV.5. Planul de învățământ specific specializării Faculty of Child and Adult Education of the University of Debrecen

Anexa IV.6. Planul de învățământ specific specializării Pedagogia Învățământului Primar și Preșcolar al Universității Babeș Bolyai, Facultatea de Psihologie și Științe ale Educației

Anexa IV.7. Jurnal de reflecție

Anexa V.1. Hartă mentală: Comunicarea

Anexa.V.2. Fișă de identificare a abilității de comunicare orală demonstrată în cadrul unei lecții de probă

Anexa V.3. Fișă de analiză a proiectului didactic

Anexa V.4. Textul *Medalia empatiei*

Anexa V.5. Textul *Povestea stridiei*

Anexa V.6. Fișă de evaluare a cunoștințelor privitoare la comunicarea emoțională

Anexa V.7. Fișă de interevaluare privind abilitățile de comunicare ale studentului practicant

Anexa V.8. Textul *Cheile*, de Tudor Arghezi

Anexa V.9. Fișă de expert

Anexa V.10. Precizări teoretico-metodologice privitoare la conflict. Studiu de caz- conflict

Lista tabelelor

Tabelul I.1. Componentele comunicării

Tabelul I.2 Tipuri de discurs

Tabelul II.1. Standardele de formare inițială (conform ARACIS, Comisia de Științe administrative, ale educației și psihologie)

Tabelul II.2. Modelul EMCR (1960)

Tabelul IV.1. Tabel de frecvență a subiecților

Tabelul IV.2. Tabel de frecvență a subiecților în grupul experimental

Tabelul IV.3. Tabel de frecvență a subiecților în grupul de control

Tabelul IV.4. Rezultatele obținute ca urmare a studiului referitor la autocunoașterea comportamentului comunicațional

Tabelul IV.5. Ierarhizarea abilităților de comunicare

Tabelul IV.6. Tabel de frecvență a nivelului de dezvoltare a competenței de comunicare a studenților cuprinși în studiu

Tabelul IV.7. Tabel de frecvență a nivelului de dezvoltare a competenței de comunicare în grupul experimental

Tabelul IV.8. Tabel de frecvență a nivelului de dezvoltare a competenței de comunicare în grupul de control

Tabelul IV.9. Comparație grup experimental-grup de control în pretest pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a comunicării orale”

Tabelul IV.10. Comparație grup experimental-grup de control în pretest pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a comunicării nonverbale”

Tabelul IV.11. Comparație grup experimental-grup de control în pretest pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a comunicării paraverbale”

Tabelul IV.12. Comparație grup experimental-grup de control în pretest pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a empatiei”

Tabelul IV.13. Comparație grup experimental-grup de control în pretest pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a ascultării active”

Tabelul IV.14. Comparație grup experimental-grup de control în pretest pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a adresării întrebărilor”

Tabelul IV.15. Comparație grup experimental-grup de control în pretest pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a comunicării scrise”

Tabelul IV.16. Comparație grup experimental-grup de control în pretest pentru variabila dependentă „competența de comunicare ” scor total, autoevaluare

Tabelul IV.17. Corelația competența de comunicare a studenților autoevaluată și competența de comunicare a studenților evaluată de mentori

Tabelul V.1. Instrumentele de cercetare utilizate pe parcursul programului experimental

Tabelul V.2. Disciplinele specifice planului de învățământ al specializării Pedagogia Învățământului Primar și Preșcolar utile în structurarea eșantionului de conținut

Tabelul V.3. Conținuturile și temele programului de intervenție psihopedagogică

Tabelul V.4. Ierarhizarea abilităților de comunicare după nivelul de dezvoltare la studenți, conform opiniei mentorilor

Tabelul V.5. Rezultatele completării *jurnalului cu dublă intrare*

Tabelul VI.1. Comparație medii pretest-posttest în grupul experimental pentru variabila dependentă „ nivelul de dezvoltare a comunicării orale”

Tabelul VI.2. Comparație medii pretest-posttest în grupul experimental pentru variabila dependentă „ nivelul de dezvoltare a comunicării nonverbale”

Tabelul VI.3. Comparație medii pretest-posttest în grupul experimental pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a comunicării paraverbale”

Tabelul VI.4. Comparație medii pretest-posttest în grupul experimental pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a empatiei”

Tabelul VI.5. Comparație medii pretest-posttest în grupul experimental pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a ascultării active”

Tabelul VI.6. Comparație medii pretest-posttest în grupul experimental pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a comunicării scrise”

Tabelul VI.7. Comparație medii pretest-posttest în grupul experimental pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a adresării întrebărilor”

Tabelul VI.8. Comparație medii pretest-posttest în grupul experimental pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a competenței de comunicare”

Tabelul VI.9. Comparație medii pretest-posttest în grupul experimental pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a competenței de comunicare”- evaluată de mentori

Tabelul VI.10. Comparație medii pretest-posttest în grupul de control pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a comunicării orale”

Tabelul VI.11. Comparație medii pretest-posttest în grupul de control pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a comunicării nonverbale”

Tabelul VI.12. Comparație medii pretest-posttest în grupul de control pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a comunicării paraverbale”

Tabelul VI.13. Comparație medii pretest-posttest în grupul de control pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a empatiei”

Tabelul VI.14. Comparație medii pretest-posttest în grupul de control pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a ascultării active”

Tabelul VI.15. Comparație medii pretest-posttest în grupul de control pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a comunicării scrise”

Tabelul VI.16. Comparație medii pretest-posttest în grupul de control pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a adresării întrebărilor”

Tabelul VI.17. Comparație medii pretest-posttest în grupul de control pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a competenței de comunicare”

Tabelul VI.18. Comparație grup experimental-grup de control în posttest pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a comunicării orale”

Tabelul VI.19. Comparație grup experimental-grup de control în posttest pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a comunicării nonverbale”

Tabelul VI.20. Comparație grup experimental-grup de control în posttest pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a comunicării paraverbale”

Tabel VI.21. Comparație grup experimental-grup de control în posttest pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a empatiei”

Tabelul VI.22. Comparație grup experimental-grup de control în posttest pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a ascultării active”

Tabelul VI.23. Comparație grup experimental-grup de control în posttest pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a adresării întrebărilor”

Tabelul VI.24. Comparație grup experimental-grup de control în posttest pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a comunicării scrise”

Tabelul VI.25. Comparație grup experimental-grup de control în posttest pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a competenței de comunicare”-scor total, autoevaluare

Tabelul VI.26. Corelația competența de comunicare a studenților autoevaluată și competența de comunicare a studenților evaluată de mentori în posttest

Lista figurilor

Figura I.1. Comunicarea emoțională - adaptare după modelul *Emotional communication*

Figura I.2. Schema lui Shannon și Weaver (1948-1949, apud J. Fiske, 2003)

Figura I.3. Impactul comunicării-Mehrabian și Weiner (1967)

Figura I.4. Fereastra lui Johari

Figura I.5. Modelul matematic al comunicării (adaptare Drăgan, 2007)

Figura I.6 Modelul linear al lui Harold D. Lasswell, 1948

Figura I.7. Modelul lui Newcomb

Figura I.8. Modelul lui Meyer-Eppler

Figura I.9. Modelul circular al comunicării (Ray Hiebert, Donald Ungurait și Thomas Bohn, 1974)

Figura I.10. Modelul lui Miller (Keltner, 1970, apud. Petrovici, p. 65)

Figura I.11. Modelul complex al lui Miller (apud idem, p. 66)

Figura II.1. Structura câmpului pedagogic (Cergit, apud. Catalano, 2013)

Figura IV.1. Comparație grup experimental-grup de control în pretest pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a comunicării orale”

Figura IV.2. Comparație grup experimental-grup de control în pretest pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a comunicării nonverbale”

Figura IV.3. Comparație grup experimental-grup de control în pretest pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a comunicării paraverbale”

Figura IV.4. Comparație grup experimental-grup de control în pretest pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a empatiei”

Figura IV.5. Comparație grup experimental-grup de control în pretest pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a ascultării active”

Figura IV.6. Comparație grup experimental-grup de control în pretest pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a adresării întrebărilor”

Figura IV.7. Comparație grup experimental-grup de control în pretest pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a comunicării scrise”

Figura IV.8. Comparație grup experimental-grup de control în pretest pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a competenței de comunicare”

Figura IV.9. Comparație grup experimental-grup de control în pretest pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a competenței de comunicare”

Figura VI.1. Comparație medii pretest-posttest în grupul experimental pentru variabila dependentă „ nivelul de dezvoltare a comunicării orale”

Figura VI.2. Comparație medii pretest-posttest în grupul experimental pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a comunicării nonverbale”

Figura VI.3. Comparație medii pretest-posttest în grupul experimental pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a comunicării paraverbale”

Figura VI.4. Comparație medii pretest-posttest în grupul experimental pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a empatiei”

Figura VI.5. Comparație medii pretest-posttest în grupul experimental pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a ascultării active”

Figura VI.6. Comparație medii pretest-posttest în grupul experimental pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a comunicării scrise”

Figura VI.7. Comparație medii pretest-posttest în grupul experimental pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a adresării întrebărilor”

Figura VI.8. Comparație medii pretest-posttest în grupul experimental pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a competenței de comunicare”

Figura VI.9. Comparație medii pretest-posttest în grupul experimental pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a competenței de comunicare” evaluată de mentori

Figura VI.10. Comparație medii pretest-posttest în grupul experimental pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a competenței de comunicare” evaluată de mentori

Figura VI.11. Comparație medii pretest-posttest în grupul de control pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a comunicării orale”

Figura VI.12. Comparație medii pretest-posttest în grupul de control pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a comunicării nonverbale”

Figura VI.13. Comparație medii pretest-posttest în grupul de control pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a comunicării paraverbale”

Figura VI.14. Comparație medii pretest-posttest în grupul de control pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a empatiei”

Figura VI.15. Comparație medii pretest-posttest în grupul de control pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a ascultării active”

Figura VI.16. Comparație medii pretest-posttest în grupul de control pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a comunicării scrise”

Figura VI.17. Comparație medii pretest-posttest în grupul de control pentru variabila dependentă „ nivelul de dezvoltare a adresării întrebărilor”

Figura VI.18. Comparație medii pretest-posttest în grupul de control pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a competenței de comunicare”

Figura VI.19. Comparații medii pretest-posttest în grupul de control pentru variabilele dependente

Figura VI.20. Comparație grup experimental-grup de control în posttest pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a comunicării orale”

Figura VI.21. Comparație grup experimental-grup de control în posttest pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a comunicare nonverbală”

Figura VI.22. Comparație grup experimental-grup de control în posttest pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a comunicării paraverbale”

Figura VI. 23. Comparație grup experimental-grup de control în posttest pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a empatiei”

Figura VI.24. Comparație grup experimental-grup de control în posttest pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a ascultării active”

Figura VI.25. Comparație grup experimental-grup de control în posttest pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a adresării întrebărilor”

Figura VI.26. Comparație grup experimental-grup de control în posttest pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a comunicării scrise”

Figura VI.27. Comparație grup experimental-grup de control în posttest pentru variabila dependentă „nivelul de dezvoltare a competenței de comunicare”

Figura VI.28. Comparație grup experimental-grup de control în posttest pentru variabilele dependente

Termeni cheie: competență, comunicare, abilități de comunicare, comunicare didactică, competență de comunicare, practică pedagogică, formare inițială, profesor pentru învățământ primar și preșcolar, mentor de practică pedagogică.

Rezumat

Teza de doctorat cu titlul *Contribuția activităților de practică pedagogică la dezvoltarea competenței de comunicare. Aplicații la studenții viitori profesori pentru învățământul primar și preșcolar* este structurată pe două dimensiuni. Prima dintre acestea face referire la fundamentările teoretice, iar cea de a doua vizează demersurile experimentale întreprinse.

Pornind de la studiul literaturii de specialitate, din România și din străinătate, în partea I a lucrării ne-am propus:

- să analizăm aspectele teoretice privitoare la comunicarea interumană și didactică, precum și la competența de comunicare a cadrului didactic;
- să identificăm strategii de dezvoltare a abilităților de comunicare ale studenților viitori profesori pentru învățământul primar și preșcolar prin intermediul activităților de practică pedagogică;
- să recomandăm modalități concrete de dezvoltare a competenței de comunicare a studenților viitori profesori pentru învățământul primar și preșcolar.

În primul capitol, *Abordări paradigmatică ale comunicării interumane, educaționale și didactice*, s-a prezentat un scurt istoric al comunicării interumane, care a plecat de la ideea conform căreia de-a lungul timpului, comunicarea, în multiplele ei abordări și accepțiuni a constituit un domeniu fundamental de cercetare pentru specialiști ai științelor precum: retorica, semiotica, lingvistica, sociologia, pedagogia, psihologia, cibernetica, antropologia, politologia și chiar matematica. Ca preambul la delimitările teoretice ale termenului, acest istoric a avut în vedere evoluția și semnificația termenului de comunicare din perspectivă diacronică. Datorită faptului că acest fenomen a fost privit ca element fundamental al existenței umane încă din perioada antichității, elemente ale teoriei comunicării fiind prezente din secolul VI î.Hr., s-a expus problematica definirii conceptului, dar și pe cea a clasificărilor formelor comunicării. Importanța acesteia este reliefată de imposibilitatea relaționării interumane în absența comunicării, de aceea studiul acesteia îi oferă oportunități diverse: de

a se cunoaște, de a-i cunoaște și înțelege pe ceilalți, de a stabili relații personale și profesionale care vor contribui la succesul pe cele două planuri ale existenței umane. În același timp însă, comunicarea a devenit o permanentă sursă de controverse și confuzii tocmai din cauza extensiei universale a tematicii circumscrise termenului, dar și a cercetărilor întreprinse pe parcursul timpului. Științele comunicării se află în plin proces de dezvoltare, diferențiere și cristalizare, în majoritatea țărilor fiind integrate prin abordări multidisciplinare, pluridisciplinare și transdisciplinare în familia științelor sociale alături de sociologie, psihologie, pedagogie etc. Cert este că acest fenomen este unul în continuă dezvoltare, fiind reconceptualizat atât la nivelul dimensiunii teoretice, cât și la nivelul celei practic-aplicative.

Ca urmare a multiplelor cercetări realizate în domeniul comunicării interumane, definițiile și atributele comunicării sunt numeroase. Datorită faptului că literatura de specialitate detaliază aspecte privitoare la dificultățile definirii termenului de comunicare, subliniind ideea că, chiar dacă aparent, definirea comunicării este una facilă, o dată cu cercetarea acestui domeniu, se constată dificultatea acestui demers. În vederea tratării comprehensive a acestui concept, lucrarea detaliază teoriile și modelele comunicării, formele și nivelurile acesteia, focalizându-se asupra comunicării în mediul educațional. Având la bază taxonomiile existente, s-a realizat o taxonomie după criteriile proprii a formelor comunicării, funcție de: numărul de participanți, canalul de comunicare, nivelul comunicării, contextul comunicării, temporalitatea acțiunii și formele educației abordabile în procesul comunicării.

Dacă la nivelul comunicării interumane, cercetările s-au focalizat pe modalitățile de îmbunătățire a abilităților de comunicare în vederea relaționării eficiente, în ceea ce privește comunicarea în mediul educațional, lucrările autorilor studiați (Marin Călin, Constantin Cucuș, Mihai Dinu, Vasile Dospinescu, Luminița Iacob, Ion-Ovidiu Pânișoară, Ștefan Prutianu, Constantin Sălăvăstru, Laurențiu Șoitu) au constituit un important sprijin în demersurile teoretice întreprinse. Aspectele teoretice, cât și cele practice abordate fac referire la strategii eficiente de îmbunătățire a comunicării la nivelul relației profesor-elev/elevi. Importanța comunicării în mediul școlar este redată de rolul său în asigurarea eficienței educației, de aceea susținem afirmația “Educația nu se reduce la o simplă comunicare verbală, ci ea reprezintă o acțiune complexă, efectuată prin comportamentul global al unor personalități relativ consolidate asupra unor personalități în curs de formare, care, în cazul consumării ei în medii instituționalizate, apare ca relație profesor-elev, educator-educat. Acțiunea educațională este un proces comunicativ pluridimensional.” (Apostol, 1969, p.32 apud Săucan 2002). În ceea ce privește acest tip de comunicare, s-au abordat temele referitoare la discursul și limbajul educațional și didactic, comunicarea didactică, blocajele și

factorii care determină dificultățile în comunicare, precum și strategiile de diminuare a acestora.

Capitolul al doilea, *Premisele teoretice ale formării competenței de comunicare și relaționare*, prezintă definițiile și taxonomiile conceptului de competență, conform documentelor oficiale în vigoare care au la bază Legea Educației Naționale 1/2011. În vederea asigurării eficienței comunicării în mediul educațional, este necesar ca profesorul să se raporteze la o serie de standarde profesionale în care comunicarea didactică să constituie un criteriu de interes sporit. Datorită faptului că standardele existente în prezent nu au fost actualizate din anul 2002, s-au conceput standardele profesionale specifice profesorului pentru învățământul primar, având la bază 7 criterii de analiză: cunoașterea copilului, pregătirea profesională, planificarea activității, desfășurarea procesului instructiv-educativ, evaluarea progresului și a randamentului școlar, dezvoltarea profesională și progresul în carieră, comunicarea și relaționarea cu elevii și membrii comunității sociale. Acest demers teoretico-aplicativ poate constitui un punct de plecare în elaborarea unor noi standarde la nivelul învățământului primar din România. În elaborarea acestora, s-a avut în vedere o definiție operațională a *competenței didactice* care este reprezentată de *un sistem de cunoștințe, capacități și abilități cognitive, afectiv-emoționale, motivaționale, psihosociale, manageriale și atitudini care interacționează cu trăsăturile de personalitate ale cadrului didactic, determinând realizarea eficientă a demersurilor specifice profesiei didactice și determinând comportamente pozitive din partea elevilor.*

Parte componentă a competenței didactice, competența de comunicare reprezintă conceptul cheie al acestei lucrări. Aceasta face referire la:

- abilitatea de utilizare a competenței verticale și orizontale;
- demonstrarea capacităților empatic;
- abilitatea de accesare a diferitelor surse de informare în scopul cunoașterii conținuturilor specifice disciplinelor;
- capacitatea de proiectare și desfășurare a activităților specifice procesului de învățământ ca act de comunicare;
- capacitatea de derulare a unor proiecte de parteneriat educațional în care să fie implicată școala, familia și comunitatea locală.

Referindu-ne la comunicarea educațională și implicit la cea didactică, s-au specificat aspectele cele mai importante care au în vedere eficientizarea acestora. Competența de comunicare fiind una dintre cele mai importante competențe profesionale specifice carierei

didactice, s-a considerat necesar a delimita rolul acesteia în formarea inițială a viitorilor profesori pentru învățământul primar și preșcolar, pe parcursul capitolului al III-lea *Practica pedagogică, modalitate eficientă de dezvoltare a competențelor pentru cariera didactică*. Astfel că s-au prezentat obiectivele practicii pedagogice și competențele generale și specifice urmărite, precum și modalitățile de organizare și desfășurare a activităților de practică pedagogică în instituțiile de învățământ preșcolar și primar, având la bază relațiile de tip coaching instituite la nivelul triadei profesor coordonator-profesor mentor-student.

Demersul experimental prezentat începând cu capitolul al IV-lea a avut la bază studierea unor importante surse bibliografice, în categoria cărora s-au regăsit lucrări teoretice, dar și studii realizate în România și în străinătate.

Pornind de la premisa cercetării, de la reperatele teoretico-metodologice și de la modelul experimental propriu, am formulat următoarea ipoteză generală a cercetării: *Implementarea unui program de intervenție psihopedagogică focalizat pe nevoile de comunicare ale studenților practicanți în activitățile de practică pedagogică și sesiunile de analiză și autoanaliză a comportamentului comunicațional contribuie în mod semnificativ la creșterea nivelului de dezvoltare a competenței de comunicare.*

Ipotezele specifice ale cercetării au fost:

Implicarea studenților în activitățile de practică pedagogică focalizate pe temele circumscrise abilităților de comunicare produce efecte pozitive semnificative la nivelul dezvoltării competenței de comunicare și relaționare.

Îmbinarea eficientă a strategiilor specifice învățării prin cooperare cu metode de învățământ bazate pe comunicarea orală și scrisă determină dezvoltarea comportamentului comunicațional al studenților practicanți.

Pornind de la formularea ipotezei generale, în cazul experimentului s-au stabilit următoarele variabile:

Variabila independentă a cercetării reprezentată de programul de intervenție psihopedagogică care constă în:

- organizarea și desfășurarea activităților în cadrul atelierelor experimentale de comunicare didactică, conform temelor anterior stabilite;
- desfășurarea activităților de practică pedagogică în instituții de învățământ preșcolar și primar;

- sesiunile de analiză/autoanaliză, respectiv observație/autoobservație a comportamentului de comunicare al studenților viitori profesori pentru învățământul primar și preșcolar.

Variabilele dependente ale cercetării au vizat:

- nivelul de dezvoltare al comunicării orale;
- nivelul de dezvoltare a comunicării nonverbale;
- nivelul de dezvoltare a comunicării paraverbale;
- nivelul de dezvoltare a ascultării active;
- nivelul de dezvoltare a adresării întrebărilor;
- nivelul de dezvoltare a empatiei;
- nivelul de dezvoltare a comunicării scrise;
- nivelul de dezvoltare a competenței de comunicare.

Eșantionul experimental a fost format din 48 de studenți ai specializării Pedagogia Învățământului Primar și Preșcolar, anul III de studiu din cadrul Extensiei Universitare Năsăud. Eșantionul de control a fost constituit din 40 de studenți ai aceleiași specializări din cadrul Extensiei Universitare Tîrgu Mureș.

În etapa pretest la nivelul celor două grupuri de studenți s-a aplicat *Grila de analiză a comportamentului comunicațional al studentului practicant în cadrul activităților/lecțiilor susținute*. Aceasta a fost un instrument de concepție proprie, deoarece instrumentele validate de literatura de specialitate nu erau relevante pentru specificul cercetării. Conceperea acestuia a avut la bază analiza de nevoi, realizată pe parcursul perioadei în care am coordonat practica pedagogică a studenților practicanți, respectiv, 2010-2014. Grila a cuprins o serie de 29 de afirmații, de tipul grilelor cu ancore comportamentale care au făcut referire la indicatori observabili derivați din abilitățile de comunicare. În vederea validării reciproce, s-a elaborat o *Grilă de evaluare a abilităților de comunicare ale studenților practicanți* care a fost completată de mentorii de practică pedagogică. În urma aplicării instrumentului de cercetare la subiecții ambelor eșantioane, au fost observate următoarele aspecte:

- Nivelul autoperceput de dezvoltare a abilităților de comunicare a studenților practicanți corelat cu aprecierea acestuia de către mentorii de practică pedagogică este aproximativ identic, ceea ce determină validarea reciprocă a instrumentelor. Astfel că studenții cu un nivel foarte bun/bun/mediu/scăzut/foarte scăzut de dezvoltare a competenței de comunicare, au fost apreciați de mentorii de practică pedagogică ca fiind la acest nivel.

- Cunoașterea nivelului de dezvoltare a abilităților de comunicare indică o bună evaluare și apreciere a propriei competențe de comunicare.

Etapa pretest a oferit de asemenea date valoroase pentru derularea experimentului formativ. În urma analizei și interpretării datelor, s-a constatat că nu există diferențe semnificative la nivelul variabilelor dependente între cele două grupuri, cel experimental și cel de control. Aceste date au fost determinate de faptul că studenții se află în același stadiu de formare inițială. Astfel că toate obiectivele, conținuturile și competențele care se urmăresc a fi formate prin intermediul practicii pedagogice sunt identice, diferențele fiind cele legate de modul de abordare. Drept urmare, rezultatele obținute au indicat faptul că este necesară dezvoltarea competenței de comunicare a studenților viitori profesori pentru învățământul primar și preșcolar, în cazul a 43 de studenți din grupul experimental.

Data fiind complexitatea tematicii comunicării, am optat pentru structurarea unui demers experimental intersubiecți combinat cu analize cantitative și calitative intragrupale. Astfel, în cadrul studiilor intrasubiecți, datorită designului propus prin demersul experimental inițiat de noi, la finalul fiecărei teme abordate în etapa experimentului formativ, prin măsurători specifice, am identificat elemente de evoluție care ne-au permis formularea unor concluzii, care alături de datele finale să contribuie la susțină validării ipotezelor stabilite inițial.

Programul conceput în acest scop s-a desfășurat conform planului propus. Numărul studenților participanți a variat între 40 și 48, lipsa acestora fiind motivată. Cei care au absentat au beneficiat de materialele informative referitoare la tema respectivă. Durata fiecărei activități a fost cuprinsă între 90 și 120 de minute, în funcție de variabile cum au fost: complexitatea temei abordate, natura activităților desfășurate, eficiența activităților practice, stării emoționale a studenților și numărul subiecților participanți. Temele activităților au fost circumscrise competenței de comunicare și implicit abilităților de comunicare abordate la nivel teoretic, metodologic și practic. S-a considerat utilă introducerea unor activități referitoare la rolul învățării prin cooperare, al artei dramatice, al comunicării în mediul outdoor și al comunicării emoționale în dezvoltarea competenței de comunicare deoarece pedagogia contemporană evidențiază importanța acestora în dezvoltarea competențelor profesorului. Aceste teme au constituit elemente de noutate pentru studenți, datorită abordării lor teoretice prezentate, dar mai ales a demersurilor practice inițiate. Studenții s-au implicat într-o foarte mare măsură în activitățile organizate, dovedind creativitate, capacități empactice, comunicare emoțională și capacitate de adaptare la situații imprevizibile.

Astfel, pentru evaluarea măsurii în care introducerea în program a unor activități de învățare centrate pe abilitățile de comunicare are efecte pozitive semnificative la nivelul dezvoltării competenței de comunicare, s-au analizat cantitativ și calitativ datele obținute. Ca urmare a completării instrumentelor din etapa experimentului formativ, regăsite în anexe, s-a remarcat o creștere constantă a acestora pe parcursul intervenției formative.

Eficiența activităților programului de intervenție a fost observată la finalul fiecărei activități, în termeni de indicatori observabili ca urmare a evaluării continue a acestuia: îmbogățirea cunoștințelor referitoare la temele abordate, dezvoltarea unor deprinderi practice și intelectuale, creșterea nivelului de dezvoltare a unor abilități, schimbarea atitudinilor față de învățare, față de activitățile de practică pedagogică și față de elevi. Evaluarea s-a realizat prin chestionare orală, verificare scrisă, dar și prin metoda alternativă a portofoliului. Acestea din urmă au fost întocmite de studenți cu conștiinciozitate, fiind o sursă importantă de informații privitoare la modalități concrete de dezvoltare a competenței de comunicare și relaționare.

Concluzia de ansamblu este aceea că pe parcursul demersului experimental, pe fondul exersării abilităților de comunicare în activitățile de practică pedagogică, dar și în activitățile desfășurate în cadrul atelierelor experimentale a avut loc o semnificativă dezvoltare a competenței de comunicare. Astfel, prin analiza rezultatelor obținute pe parcursul intervenției formative, cât și prin analiza comparativă pretest și posttest la nivelul grupului experimental se validează ipotezele cercetării.

Dincolo de validarea statistică a ipotezei generale și a ipotezelor specifice formulate, aplicarea programului de dezvoltare a competenței de comunicare a demonstrat că activitățile programului au contribuit și la dezvoltarea abilităților de muncă de echipă. Învățarea prin cooperare a constituit un bun exercițiu de susținere a punctelor de vedere în cadrul grupului, de combatere a unor idei, dar și de argumentare a propriilor păreri. Dezbaterile raționamentelor și construcția coeziunii de grup au fost considerate exerciții eficiente în vederea cooperării.

Ultima etapă a designului experimental a avut ca scop monitorizarea comparativă a nivelului de dezvoltare a abilităților de comunicare ca urmare a introducerii variabilei independente. Această comparație s-a realizat la nivelul celor două grupuri în ambele etape, de pretest și posttest. Astfel că s-au interpretat datele obținute ca urmare a aplicării grilei inițiale la grupul experimental și cel de control, iar în vederea realizării studiului corelațional pentru validarea datelor obținute, am solicitat mentorilor de practică pedagogică completarea grilelor de evaluare din perioada pretest.

Analiza și interpretarea datelor obținute la nivel intergrupala și intragrupala, corelate cu etapele pretest/pretest, pretest/posttest, posttest/posttest determină formularea următoarele concluzii:

- În perioada de pretest, nivelul de dezvoltare a abilităților de comunicare, respectiv a competenței de comunicare a studenților viitori profesori pentru învățământul primar și preșcolar din ambele grupuri este asemănător, neexistând o diferență semnificativă din acest punct de vedere. Nivelul de dezvoltare a fiecărei abilități de comunicare, dar și cel al competenței de comunicare se află la un nivel foarte bun în cazul a 7 studenți din totalul din 88, ceea ce presupune că a fost nevoie de implementarea unui program de dezvoltare a competenței de comunicare și relaționare a studenților.
- Temele abordate în cadrul programului de intervenție psihopedagogică au abordat abilitățile de comunicare, învățarea prin cooperare, comunicarea emoțională, arta teatrală în predare, dar și comunicarea în mediul outdoor. Am ales să tratăm și aceste teme, în completarea celor referitoare la abilitățile specifice competenței de comunicare, deoarece:
 - Învățarea prin cooperare presupune comunicare permanentă, fiind exersate în acest sens toate abilitățile de comunicare.
 - Abordarea unui stil didactic din care să facă parte comunicarea emoțională determină eficiența activității didactice. Studenții au dovedit comportament specific profesorului cu cultură emoțională, sesizând importanța cunoașterii și aplicării principiilor caracteristice în practică.
 - Utilizarea unor exerciții de improvizație teatrală în activitățile instructiv-educative determină dezvoltarea abilităților de: comunicare paraverbală, comunicare nonverbală și comunicare orală. În același timp, este captată atenția elevilor, este cultivat interesul acestora pentru activitate, fiind stimulați să utilizeze și ei astfel de exerciții în activitate.
 - Comunicarea în mediul outdoor face referire la utilizarea unui limbaj didactic specific, de aceea studenții au fost implicați în astfel de activități cu scopul cunoașterii și aplicării în viitoarea profesie.

- Ca urmare a analizei datelor la nivel cantitativ și calitativ, putem conculziona următoarele:
 - Competența de comunicare a studenților viitori profesori pentru învățământul primar a beneficiat de o creșterea semnificativă a nivelului de dezvoltare ca urmare a implementării programului de intervenție psihopedagogică. Astfel că datele obținute, valoarea t de 10,381, mediile înregistrate de 66,21, respectiv 78,06 și abaterea standard de 6,17 în ambele etape susțin eficiența programului desfășurat.
 - În ceea ce privește evaluarea competenței de comunicare și relaționare de către mentorii de practică pedagogică, comparațiile pretest-posttest în grupul experimental arată că mediile din posttest sunt semnificativ statistic mai mari decât mediile din pretest pentru toate variabilele dependente luate în calcul, existând o corelație între nivelul autoevaluat și cel evaluat de mentori.
 - La nivelul grupului experimental, competența de comunicare este semnificativ mai ridicată decât în cazul grupului de control, valoarea variabilei t fiind de 7,388, iar diferența mediilor de 7,84, la un prag de semnificație $p < 0,01$. Acest fapt indică eficiența programului propus la nivelul grupului experimental, dovedind faptul că implicarea studenților în activități care au în vedere dezvoltarea competenței de comunicare, în care să se îmbine teoria cu practică sunt necesare.
 - Comparațiile pretest-posttest în grupul de control au evidențiat următoarele rezultate: Pentru variabilele referitoare la nivelul de dezvoltare a comunicării orale, comunicării scrise, adresării întrebărilor și competenței de comunicare (autoevaluare), mediile din posttest sunt semnificativ mai mari decât mediile din pretest datorită factorilor enumerați. Pentru variabilele referitoare la nivelul de dezvoltare a ascultării active, empatiei, comunicării nonverbale și comunicării paraverbale, mediile din posttest nu diferă semnificativ statistic de cele din pretest.
 - În posttest, media pentru variabila „nivelul de dezvoltare a comunicării scrise” evaluată la grupul experimental nu diferă semnificativ de media pentru această variabilă evaluată la grupul de control. La toate celelalte variabile, mediile din grupul experimental sunt semnificativ statistic mai mari decât cele din grupul de control.

Având la bază analizele teoretice, dar și cele ale rezultatelor obținute pe parcursul și în urma demersurilor experimentale întreprinse, se pot formula o serie de concluzii privind demersurile teoretice și experimentale realizate:

- Cunoașterea de către studenți a principalelor categorii de competențe specifice cadrului didactic va determina raportarea permanentă a activităților desfășurate la aceste categorii, în vederea formării, respectiv a dezvoltării lor.
- Dezvoltarea abilităților de comunicare ale studenților reprezintă o temă de interes ridicat în formarea inițială, datorită importanței comunicării educaționale și didactice în asigurarea succesului profesional, alături de celelalte competențe necesar cadrului didactic.
- Raportarea viitorilor profesori pentru învățământul primar și preșcolar la o serie de standarde profesionale este esențială în vederea asigurării calității procesului instructiv-educativ.
- Activitățile de practică pedagogică ocupă un loc foarte important în formarea inițială a cadrelor didactice, de aceea organizarea, desfășurarea și evaluarea lor trebuie să fie de calitate.
- În vederea dezvoltării competențelor profesionale, în general și a competenței de comunicare și relaționare în special, este nevoie de implementarea unui program specific, de intervenție psihopedagogică în care să fie abordate teme circumscrise comunicării educaționale și didactice.
- Programul implementat s-a dovedit a fi unul eficient datorită temelor abordate, modului de organizare a atelierelor experimentale, dar și aplicabilității în activitățile de predare a cunoștințelor, capacităților, abilităților și aptitudinilor formate pe parcursul acestuia. Rezultatele obținute susțin de asemenea eficiența sa.
- Considerăm că un astfel de program ar putea constitui un punct de plecare în vederea propunerii unei noi discipline de învățământ, la nivel de disciplină opțională, *Educația pentru comunicare*, pentru un semestru de studiu.
- În ceea ce privește limitele acestui demers, considerăm că programul de intervenție psihopedagogică ar putea fi eficientizat prin introducerea altor teme de interes și prin realizarea de mai multe aplicații practice, conform specificului grupului căruia se aplică, dar și a altor principii propuse de cel care îl desfășoară. De asemenea numărul subiecților participanți la studiu și

implicit la experiment poate să fie unul mai ridicat, dar având în vedere complexitatea programului, suntem de părere că acesta a fost relevant, fiind posibilă generalizarea datelor la eşantioane mai ridicate.

- În abordarea unei astfel de teme de cercetare pot apărea frecvent erori la nivelul subiecţilor investigaţi, cum ar fi:
 - oferirea de răspunsuri înscrise în limitele dezirabilităţii sociale, influenţate de ceea ce se acceptă şi se doreşte de către cercetător;
 - fenomenul de reactivitate care face ca o persoană conştientă că este observată să adopte un comportament diferit faţă de cel normal.

Întregul demers teoretic şi de cercetare a urmărit să ofere puncte de sprijin pentru conceptualizarea şi desfăşurarea unei intervenţii educaţionale eficiente şi sistematice în sensul dezvoltării competenţei de comunicare a viitorilor profesori pentru învăţământul primar şi preşcolar.

În vederea stabilirii unor noi direcţii de cercetare, considerăm că pot fi specificate următoarele aspecte:

- implementarea unor programe de intervenţie axate pe competenţa de comunicare, îmbinată cu celelalte categorii de competenţe profesionale, începând cu anul II de studiu;
- realizarea unor echipe de specialişti din domeniul Ştiinţelor educaţiei şi a Artei teatrale în vederea elaborării unui program mai complex;
- analiza comparativă a competenţei de comunicare şi relaţionare a studenţilor din cadrul mai multor universităţi care deţin specializarea Pedagogia învăţământului primar şi preşcolar.

Bibliografie orientativă

Adler, R.B., Rodman, G. (2000), *Understanding Human Communication*, published by Harcourt, San Diego.

Albulescu, I., Albulescu, M. (2006), *Procedee discursive didactice*, Editura Napoca Star, Cluj Napoca.

Apostol, P. (1969) apud Săucan, D. (2002), *Comunicarea didactică*, Editura Fed Print, Bucureşti.

- Bandler, R., Grinder, J. (1982), *The Secrets of Communication*, Les Jour Editions, Montreal, citit de la www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042813032710
- Barnett MA. (1987), *Empathy and related responses in children*. in N.Eisenberg and J. Strayer (eds): *Empathy and its development*. New York: Cambridge University Press.
- Băban, Adriana (coord.) (2001), *Consiliere educațională. Ghid metodologic pentru orele de dirigenție și consiliere*, Cluj-Napoca.
- Bee Bee, S. (2012), *The Impact of Teachers' Communication Skills on Teaching: Reflections of Pre-service Teachers on their Communication Strengths and Weaknesses* în volumul *Humanising Language Teaching*, Issue 1, ISSN 1755-9715.
- Bernat, S., Chiș, V. (2002) *Cooperare și interdisciplinaritate în învățământul universitar*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca.
- Bernat, S.E. (2015), *Tehnica învățării eficiente*, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj Napoca.
- Bilton, H. (2009) *Outdoor Play in the Early Years*, David Fulton Publishers citită de la <http://www.fountaingateps.vic.edu.au/images/FGPS/brochure/pdf/Outdoor%20Learning.pdf> .
- Bocoș, M. (2002) *Instruire interactivă. Repere pentru reflecție și acțiune*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca.
- Bocoș, M., Gavra, R., Marcu, S.D. (2005), *Comunicarea și managementul conflictului*, Editura Paralela 45, Pitești.
- Bocoș, M. (2007), *Teoria și practica cercetării pedagogice*, ediția a II-a, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca.
- Chelcea, S. (2004), *Comunicarea nonverbală în spațiul public. Studii, cercetări, aplicații*, Editura Tritonic, București.
- Chiș, V. (2001), *Activitatea profesorului între curriculum și evaluare*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj Napoca.
- Chiș, V., (2005), *Pedagogia contemporană. Pedagogia pentru competențe*, Editura Casa Cărții de știință, Cluj Napoca.
- Chiș, V. (2014), *Fundamentele pedagogiei. Repere tematice pentru studenți și profesori*, Editura Eikon, Cluj Napoca.
- Chiș, O., Jucan, D., Catalano C., Dragoș V. (2017), *Ghid de practică pedagogică pentru învățământul primar*, Editura Paralela 45, București.
- Dinu, M. (1999), *Comunicarea*, Editura Științifică, București.
- Dospinescu, V. (1998), *Semiotică și discurs didactic*, Editura Didactică și Pedagogică, București.

- Ezechil, L. (2002), *Comunicarea educațională în context școlar*, Editura Didactică și Pedagogică, București.
- Ferreol, G., Flageul, N. (1998), *Metode și tehnici de exprimare scrisă și orală*, Editura Polirom, Iași.
- Gilles, A., Guttet, A. (2007) *Psihologia comunicării în grupuri*, Editura Polirom, Iași.
- Gliga, L.(coord) (2002), *Standarde profesionale pentru profesia didactică*, București.
- Goleman, D. (2001), *Inteligența emoțională*, Editura Curtea Veche, București.
- Goleman, D. (2009), *Creierul și inteligența emoțională*, Editura Curtea Veche, București.
- Graur, E. (2001), *Tehnici de comunicare*, Editura Mediamira, Cluj-Napoca.
- Grigg, R. (2015), *Becoming an Outstanding Primary School Teacher*, Library of Congress Cataloging in Publication data, UK, disponibilă online la adresa <https://books.google.ro/books>
- Hatie, J. (2012), *Învățarea vizibilă. Ghid pentru profesori*, Editura Trei, București
- Iacob, L. (1996), *Cercetarea comunicării astăzi*, în „Psihologie socială”, volum coordonat de Adrian Neculau, Editura Polirom, Iași.
- Knapp, M. L. (2009), *The role of nonverbal communication in the classroom*, în Theory into Practice, Volume 10, P. 243, disponibilă online la adresa <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00405847109542337>.
- Kreuger, R. A. (1994), *Focus Groups. A practical guide for applied research*. Thousand Oaks, California: Sage citit de la <https://books.google.ro/books>.
- Lacombe, F. (2005), *Rezolvarea dificultăților de comunicare*, Editura Polirom, Iași.
- Landsberg, M. (2007), *Coaching*, Editura Curtea Veche, București.
- Lasswell, H., D. (1948) *The Structure and Function of Communication in Society*, Harper & Row, New York dsiponibilă online la adresa <http://pracownik.kul.pl/files/37108/public/Lasswell.pdf>.
- Marinescu, V. (2003), *Introducere în teoria comunicării. Principii, modele, aplicații*, Editura Tritonic, București.
- Matterlart, A., Matterlart, M. (2001), *Istoria teoriilor comunicării*, Editura Polirom, Iași.
- Melnic, D. (coord.) (2011), *Comunicarea educațională*, Editor: Ministerul Educației, Cercetării, Tineretului și Sportului, Unitatea de Management al Proiectelor cu Finanțare Externă, disponibil online la adresa <http://mentoraturban.pmu.ro>
- Mucchielli, A. (2005), *Arta de a comunica*, Editura Polirom, Iași.
- Nuan, D. (1989), *Designing tasks for Communicative Classroom*, Cambridge: Cambridge Univeristy Press disponibilă online la adresa

https://archive.org/stream/ilhem_20150321_1843/%5BDavid_Nunan%5D_Designing_Tasks_for_the_Communicativ#page/n3/mode/2up

- Nuissil, E. (2007), *Conducerea instituțiilor de educație continuă*, Editura Mirton, Timișoara.
- O' Connor, J., Lages, A. (2009), *Coaching cu NLP. Cum să fii un coach de succes*, Editura Curtea Veche, București.
- Păun, E. (2002), *Pedagogie. Fundamentări teoretice și demersuri aplicative*, Editura Polirom, Iași.
- Pânișoară, I.O. (2008), *Comunicarea eficientă. Ediția a III-a, revăzută și adăugită*, Editura Polirom, Iași.
- Păun, E., Ezechil. L. (2013), *Metode și tehnici de coaching folosite pe perioada practicii pedagogice*, Matrix Rom, București.
- Peretti, A., Andre Legrand, de J-A. (2001), *Tehnici de comunicare*, Editura Polirom, Iași.
- Petre, A. (2003), *Stiluri și metode de comunicare*, Editura Aramis, București.
- Prutianu, Șt. (2005), *Antrenamentul abilităților de comunicare*, Editura Polirom, Iași.
- Rateau, P. (2004), *Metode statistice și experimentale în științele umane*, Editura Polirom, Iași.
- Rădulescu, C. (2009), *Comunicare și protocol*, Editura Universității, București.
- Regouby, C. (1992), *La Communication Globale*, Les Editions d' Organisation, p.32.
- Rodriquez, M.V. (2000), *Perspective of communication and communicative competence*, Ashok Kumar Mittal- Concept Publishing Company.
- Rotariu, T., (1999) *Metode statistice aplicate în științele sociale*, Editura Polirom, Iași.
- Roventă-Frumușani, D. (2005), *Analiza discursului. Ipoteze și ipostaze*, Editura Tritonic, București.
- Saab, N., Joolingen, W.R.van, Hout-Wolters, B.H.A.M. van (2005), *Communication in collaborative discovery learning*, în revista „British Journal for Educational Psychology”, vol 75, p. 603-621.
- Stan, C. (2010), *Perspective teoretic-aplicative în abordarea obstacolelor din comunicarea didactică*, Editura Eikon, Cluj Napoca.
- Stan, L. (2014), *Pedagogia preșcolărității și a școlărității mici*, Editura Polirom, Iași.
- Stănciugelu, I., Tudor, R., Tran, A., Tran, V. (2014), *Teoria comunicării*, Editura Tritonic, București.
- Stoica-Constantin, A. (2004), *Conflictul interpersonal. Prevenire, rezolvare și diminuare a conflictelor*, Editura Polirom, Iași.
- Șoitu, L. (1997), *Comunicare și acțiune*, Institutul European, Iași.
- Șoitu, L. (1997), *Pedagogia comunicării*, Editura Didactică și Pedagogică, București.

Ștefan, M. (2006), *Lexicon de pedagogie*, Editura Aramis, București.

Titsworth, S., M. Quinlan, M., P. Mazer, J. (2010), *Emotion in Teaching and Learning: Development and Validation of the Classroom Emotions Scale*, în *Communication Education* Vol. 59, No. 4, P. 431-452, October 2010, disponibilă online la adresa <https://eclass.uoa.gr>

Winter, G. (2000), *A Comparative Discussion of the Notion of 'Validity' in Qualitative and Quantitative Research* în Volume 4, Numbers 3 & 4.

Wood, J. (2008), *Gendered Lives: Communication, Gender, and Culture*, Cengage Learning; 8 edition.